

*Jonas Basanavičius v Praze 1882 – 1884*¹

Vaidas Šeferis

Úvodní poznámka

V dějinách litevského písemnictví připadá Česku důležité místo. V knihovnách a archivech této země se nachází velké množství dokumentů, textů a publikací, vztahujících se k různým obdobím dějin Litvy. Politické, kulturní a vědecké kontakty spojují Litvu a české země již od středověku, počínaje životem sv. Vojtěcha, přes vztahy Koruny české a Litevského velkoknížectví a konče četnými kontakty z dob nejnovějších. Intenzita vědeckých a kulturních kontaktů však překvapivě v posledních dvou desetiletích silně poklesla. Je to vidět zejména v oblasti historického výzkumu: jen málo litevských historiků navštěvuje archivy v České republice, ještě menší je intenzita recipročního výzkumu ze strany české; smutným faktem je, že mezi Litvou a Českem téměř neexistuje výměna mladých odborníků, především doktorandů. Přitom pramenná základna je opravdu bohatá: každý rok jsou objeveny nové dokumenty, osvětlující důležité aspekty česko–litevských vztahů.²

V tomto článku se pokusíme o detailnější rozbor jednoho konkrétního příkladu těchto vztahů, a sice života a působení Jonase Basanavičiuse v Praze mezi lety 1882-1884. Autor doufá, že tento text poslouží jako impuls k dalšímu zkoumání v oblasti české lituanistiky. Ukazuje se totiž, že dokonce i v případě tak důkladně prozkoumaného tématu, jako je biografie a dílo Basanavičiuse, mohou české archivy odhalit ještě spoustu nového.

Pražská epizoda v životě Basanavičiuse se na první pohled zdá být nepřilíši důležitou etapou jeho biografie: žil v tomto městě necelých 14 měsíců od prosince 1882 do února 1884, což je v porovnání např. s životem v Bulharsku či Litvě velmi krátká doba. V litevských dějinách je toto období zmiňováno především v souvislosti s vydáním prvního litevského národně-obrozeneckého časopisu „Auszra“ („Jitřenka“). Basanavičius první číslo tohoto časopisu zkompletoval právě v Praze, v roce 1883.

Přesto, že v tomto městě pobýval poměrně krátce, připisuje mu Basanavičius ve své autobiografii překvapivě velký význam:

¹ Tento článek vznikl v rámci řešení dlouhodobého výzkumného záměru, realizovaného Střediskem pro interdisciplinární výzkum starých jazyků a starších fází jazyků moderních MSM 0021622435.

² Z posledních důležitých nálezů zmiňme např., rukopisný litevsko-slovanský slovník F. L. Čelakovského, jež v knihovně Národního muzea objevil doc. Karlovy univerzity Ilja Lemeškin, či zapomenutou disertaci prof. Karla Janáčka „Přízvukování u Donalitia“, kterou autor tohoto článku objevil v knihovně Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. Více k tomu viz I. Lemeškin a J. Zabarskaitė, eds., *Augusto Schleicherio lituanistinis palikimas*, sv. 1. Vilnius 2009, s. 69-75; K. Janáček, *Přízvukování u Donalitia. Donalitičo kirčivimas*. Brno 2009.

Přestěhování do Prahy má v mém životě obrovský význam, a to nejen pro mne osobně, ale částečně také pro celou Litvu. Bez nadsázky můžeme říci, že zde stála kolébka litevského národního obrození, ze které se rozzářila „Jitřenka“. Můj osobní osud je také pevnými vazbami spjat s Prahou.³

Zkusme tedy podrobněji prozkoumat otázku, jaký význam připadá pražské epizodě v biografickém kontextu Basanavičiuse.

Basanavičius: odmítání exilu

Abychom mohli adekvátně posoudit význam pražské epizody v celkovém biografickém kontextu Basanavičiuseva života, musíme si připomenout, jaké události předcházely jeho pobytu v Praze a jaké následovaly po jeho odjezdu z českých zemí.

Po ukončení studia medicíny na Moskevské univerzitě odjel Basanavičius na začátku roku 1880 do Bulharska, do města Lom (resp. Lompalanka), kde se mu podařilo získat místo primáře okresní nemocnice. Zde Basanavičius pracoval o něco déle než dva roky. V roce 1822 Lompalanku a Bulharsko opouští. Začíná období jeho toulek po Evropě, které trvá do roku 1884. Basanavičius v této době hodně cestoval po Balkánu, na několik měsíců se zastavil ve Vídni, dokonce se na kratší dobu vrátil do Litvy (tehdy součástí carského Ruska), až nakonec přijel do Prahy. V tomto městě žil od 19. prosince 1882 do 1. února 1884. Praha byla posledním geografickým bodem zmíněných Basanavičiusových „toulek“: v roce 1884 se žení a na dlouhá léta se usazuje opět v Bulharsku.

Hned po svém příjezdu do Prahy a v prvních měsících roku 1883 Basanavičius usilovně pracuje na vydání časopisu „Auszra“. Proslov k prvnímu číslu tohoto časopisu, který se v dějinách litevské kultury považuje přímo za manifest národního obrození, Basanavičius napsal právě v Praze, 28. ledna 1883 (*Autobiografie*, s. 77). Kompletace prvního čísla „Jitřenky“ byla také dokončena v Praze, avšak samotný tisk probíhal ve východním Prusku.

Na podzim roku 1883 se Basanavičius seznamuje se svou budoucí manželkou – pražskou Němkou Gabrielou Eleonorou Mohl. 1. února 1884 Basanavičius však Prahu opouští a odjíždí do Vídně. Eleonora zůstává v Praze. V době pobytu ve Vídni byl Basanavičius bulharskou vládou jmenován primářem okresní nemocnice ve městě Elena. 15. dubna 1884 Basanavičius a Gabriela Eleonora Mohl uzavírají ve Vídni civilní sňatek (*Autobiografie*, s. 116). Následujícího dne mladý manželský pár odjíždí do Bulharska. Bohužel hned po příjezdu do Eleny se u Gabriely objevují první příznaky tuberkulózy. Nemoc postupovala velmi

³ J. Basanavičius, *Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija. 1851 – 1922 m.* Vilnius 1997, s. 75. Dále v textu se na tento zdroj odkazuje názvem *Autobiografie* a číslem stránky.

intenzivně: Eleonora Mohl umírá pět let po svatbě, 28. února 1889⁴. Po její smrti Basanavičius zůstává v Bulharsku. V roce 1891 získává bulharské občanství. Do Litvy se vrací teprve v roce 1905.

V takto naskicovaném biografickém rámci začneme podrobnější zkoumání pražské epizody otázkou, jaké občansko-právní postavení tehdy Basanavičius měl. Je jasné, že v době ukončení svého studia a při první cestě do Bulharska v roce 1880 byl poddaným ruského impéria a měl také odpovídající osobní doklady. O svém ruském „pasportu“ se přímo zmiňuje v autobiografii, když vypráví o krátkodobém pobytu doma na podzim 1882: „15. října v 8 hod. večer jsem odjel z Vídně, přes Aderberg-Granici (kde jsem na celnici musel zaplatit 50 rublů za svůj rok prošlý pasport), přes Čenstochovu a Piotrkov jsem v 9 hod. večer dorazil do Varšavy [...].“ (*Autobiografie*, s. 74)

V době svého prvního pobytu v Bulharsku Basanavičius ještě nepomýšlel na emigraci. O tom vypovídají jeho tehdejší pracovní plány: „Opouštěje Moskvu dal jsem si slovo, že se tam za pár let vrátím“ (*Autobiografie*, s. 55). Na jiném místě se Basanavičius zmiňuje o tom, že až do roku 1884 za cíl své kariéry považoval „uplatnění se v medicíně na Moskevské univerzitě“ (*Autobiografie*, s. 109). Vypovídající je také skutečnost, že Basanavičius v Bulharsku pracoval relativně krátkou dobu a bez většího zaváhání opustil toto dobře placené místo; dokonce odmítl další dvě lukrativní nabídky ze strany bulharské vlády (*Autobiografie*, s. 70, 74). Z toho můžeme usuzovat, že v té době Basanavičius neměl v Bulharsku žádné dlouhodobější plány a nezamýšlel z Ruska emigrovat.

Zde bychom rádi upozornili na několik biografických aspektů, které zatím nebyly podrobněji prozkoumány. Když se na podzim 1882 se Basanavičius na krátkou dobu vrátil do Litvy, doba platnosti jeho osobních dokladů již vypršela, proto také musel zaplatit zmíněnou pokutu 50 rublů na hraničním přechodu do Ruska. Nové cestovní doklady se mu zřejmě nepodařilo vyřídit: v autobiografii nacházíme krátkou zmínku o tom, že jednání s carskou administrativou nedopadlo dobře a proto Basanavičius překročil ruskou hranici zpět do Pruska pouze na dočasnou povolenku: „[...] 17. prosince v Kybartai jsem od policejního přednosty Savickise dostal povolenku na překročení hranice a bez pasportu jsem se dostal do Eitkūnai, odtamtud jsem cestoval dál do zahraničí“ (*Autobiografie*, s. 75). Basanavičius se zřejmě doma v Litvě necítil bezpečně: přesto, že více než dva roky neviděl svou rodinu (se kterou měl velmi dobré vztahy), nezůstal ani na vánoční svátky a při první příležitosti zase odcestoval do zahraničí. Právě tehdy zamířil do Prahy. S jakými doklady však překročil hranici Rakouska-

⁴ V autobiografii Basanavičius soustavně používá paralelní data podle starého (juliánského) a nového (gregoriánského) kalendáře. Podle starého datování připadá den úmrtí Elly na 16. února.

Uherska, když z Ruska odcestoval bez „pasportu“? Spolehlivou odpověď nemáme, je možné, že Basanavičius používal svůj starý pas nebo dočasné cestovní doklady. Každopádně však jeho právní postavení již nebylo zcela jasné. Je s podivem, že se doposud nepodařilo objevit žádné oficiální doklady, které by se týkaly jeho pobytu v Praze. Jediný dokument tohoto druhu, jenž je autorovi těchto řádků znám, je registrační list Pražské univerzity, jenž potvrzuje zápis Basanavičiuse do vybraných kurzů na medicíně⁵. V době Basanavičusova pobytu v Praze již byly vedeny policejní seznamy cizinců, pobývajících v českých zemích, avšak v žádném příslušném archivu se doposud nepodařilo o něm objevit jakékoliv záznamy⁶.

Ať už Basanavičius pobýval v Praze na jakékoliv osobní doklady, zde se definitivně zkomplikovalo jeho právně-politické postavení vůči carskému Rusku. Na konci 19. století bylo Rakousko-Uhersko relativně liberálním státem, proto zde bylo možné formulovat požadavky a zájmy jednotlivých „menšinových“ národů mnohem radikálnějším způsobem než v Rusku či Prusku. Habsburský dvůr vcelku důsledně dodržoval vnitropolitický princip rovnoprávného postavení všech národů své říše, a proto příliš neomezoval národní projevy Maďarů, Čechů, Slováků či jiných „menšin“, dokud neohrožovaly integritu státu⁷. V době, kdy Basanavičius pobýval v Praze, čeští politici a národní spolky prosazovali jazykové, ekonomické a politické reformy, které by českému národu zajistili stejná práva jako vládnoucí německé menšině. Právě ostré veřejné debaty týkající se češtiny jako úředního jazyka, českého vysokého školství, reprezentace českých zájmů v říšské radě apod. byly pro Basanavičiuse inspirací pro formulování litevských národně-obrozeneckých myšlenek a požadavků. Ihned po příjezdu do Prahy zahajuje intenzivní korespondenci s jinými významnými Litevci v Prusku, Rusku a jiných zemích a relativně rychle je získává jako spolupracovníky pro svůj největší projekt: založení litevského časopisu. Již jsme se zmínili, že tyto snahy nebyly marné a „Auszra“ skutečně spatřila světlo světa na začátku roku 1883.

Byl to úspěch, Basanavičius dostal spoustu děkovních a povzbuzujících dopisů z mnoha zemí. Optimisticky naladěn touto reakcí usoudil, že ruská vláda bude mít pochopení pro kulturní potřeby svých litevských poddaných, a proto napsal dopis ruskému ministrovi

⁵ Tento dokument se nachází v knihovně Litevského státního institutu literatury a folkloru ve Vilniusu, sign. F2-1916.

⁶ Kromě autora těchto řádků věnuje hledání zmíněných záznamů hodně úsilí doc. Ilja Lemeškin z Karlovy univerzity v Praze, avšak ani jemu se zatím nepodařilo najít žádný dokument související s Basanavičiusem. To je s údivem, neboť jiné archiváře Basanavičiuse (především jeho dopisy) nacházíme v různých českých archívech poměrně často. Můžeme jen doufat, že pražské archívy někdy v budoucnu umožní objasnit tuto záhadu.

⁷ Ze stejného důvodu se říšský dvůr otevřeně nepřikláněl k silícímu německému nacionalismu a odmítal radikální germanizaci státu. Nicméně i přes tyto snahy se nedařilo zmenšovat napětí mezi německou vládnoucí menšinou a ostatními národnostmi. V době, kdy Basanavičius pobýval v Praze, již byly patrné první znaky vnitropolitické aporie, která ve svém důsledku vedla až k zániku Rakouska-Uherska. Srov. J. Pernes, *Pod Habsburským orlem*. Praha 2006, s. 126-147.

vnitřní Dimitrovi Tolstojovi s prosbou o povolení legálního tisku časopisu „Auszra“ v Litvě. Nedostal žádnou odpověď, zato se ale brzy dozvěděl, že jeho jméno bylo zaneseno to tzv. seznamů nežádoucích osob *index nominum prohibitorum* (*Autobiografie*, s. 109): znamenalo to, že po překročení státní hranice ruské říše by byl zatčen. V životě Basanavičiuse to byl jeden z největších zlomů. Po vydání „Jitřenky“ se již nemohl svobodně vrátit domů, a proto je Praha mimořádně důležitá v biografickém kontextu litevského „národního patriarchy“ právě jako město, kde začalo jeho politické vyhnanství.

Pokud si uvědomíme, že se Basanavičius po vydání „Jitřenky“ *de iure* stává politickým uprchlíkem, musíme přehodnotit také charakter jeho dvou pobytů v Bulharsku. V letech 1880–1882 to bylo pouze místo dočasného pracovního pobytu, se kterým Basanavičius nespojoval žádné dlouhodobější plány, po opuštění Prahy však byla situace naprosto odlišná: Bulharsko se mu stalo exilovou zemí v pravém slova smyslu.

Právní aspekty Basanavičiuseva vyhnanství nutně musí doprovázet analýza vývoje jeho národně-obrozeneckého smýšlení. Mimořádná aktivita Basanavičiuse v Praze byla totiž podmíněna dlouhodobějším ideovým vývojem, jenž v letech 1882-1883 vyvrcholil entuziastickým založením litevského kulturního tisku. Je to poněkud paradoxní: počátek Basanavičiuseva exilu je v jeho životě zároveň obdobím mimořádně silně cítěné litevské identity a velké národně-obrozenecké aktivity. Tyto aspekty vnitřního vývoje Basanavičiusevy osobnosti kulminují právě v Praze, o čemž svědčí pozoruhodná epizoda z jeho *Autobiografie*: v ní, na stránkách věnovaných vzniku časopisu „Auszra“, Basanavičius vypráví o tom, jak psal úvodní slovo prvního čísla (připomeňme, že tento text se pokládá za kulturní manifest litevského národního obrození):

Rád bych zde upozornil na jedno místo v tomto proslovu, které mne velmi rozrušilo. Když jsem jej dopsal a přečetl jsem po sobě slova „Tak, jak za svitu jitřenky mizí na zemi noční tma, o, aby stejně se rozzářila litevská duše!“, smutně jsem se rozplakal a slzami, které mi kanuly z očí, jsem smáčel rukopis. Jako kdybych tehdy tušil, že tato z hlubin mého srdce vycházející slova dotknou se srdcí citlivějších Litevců a vyvolají v nich lásku pro svou rodnou zemi a jazyk, bez kteréžto lásky není možné obrození žádného národa – a stalo se. (*Autobiografie*, s. 77)

Je to jediné místo v celé autobiografii, kde se Basanavičius přiznává k slzám. Nikdy předtím a nikdy potom nenacházíme v jeho životě odrazy takového emotivního vypětí: v dalších zlomových okamžicích (např. po smrti milované ženy, při návratu z exilu do Litvy či v den vyhlášení litevské nezávislosti) Basanavičius už nezmiňuje pocity, které by připomínaly to, co prožíval v Praze. Je proto nade vše pochybnost, že Praha pro něj nebyla jen

krátká obyčejná životní epizoda, naopak, byl to přímo klíčový moment v biografii budoucího litevského „národního patriarchy“: moment jeho největšího emotivního a intelektuálního vypětí.

Jiným důležitým aspektem Basanavičiosovy litevské identity je teorie thráckého původu Litevců, kterou usilovně rozvíjel celý svůj život. Podle Basanavičiuse jsou Litevci posledními potomky velkého národa Thráků, který kdysi svou vyspělostí a šlechtností předčil antické Řecko a Řím. Stopy těchto litevských předků Basanavičius nacházel po celé Evropě, především však v Bulharsku.

První zmínky o thráckém původu Litevců se v *Autobiografii* Basanavičiuse objevují hned po studiích, při první cestě do Bulharska. Když přes okno vlaku spatřil Karpaty, napadlo jej, že tento název může pocházet z litevského „karpa“ (bradavice). Dunaj je zmiňován v litevských národních písních, v bulharštině je spousta litevských slov atd. (*Autobiografie*, s. 55-59). S postupem času je zájem Basanavičiuse o toto téma stále větší, až se nakonec thrácká hypotéza o původu Litevců stává ústřední otázkou jeho vědecké činnosti. V tomto světle můžeme poněkud lépe pochopit také toulky Basanavičiuse v letech 1882–1884, které na první pohled nemají jasnější plán ani cíl. Basanavičius se pouze jedenkrát krátce zmínil, že v těchto letech plánoval „pokračovat ve studiu medicíny a také ve studiu pramenů k otázce národnosti starých Thráků“ (s. 74). Geografie jeho cest po Evropě prozrazuje romantický nádech těchto toulek: Basanavičius hledá důkazy slavné litevské minulosti, a proto pobývá především v evropských metropolích (Vídeň, Bělehrad, Berlín, Praha atd.), kde důkladně studuje muzejní archeologické sbírky a všude nachází stopy „litevských předků“. Je velmi pravděpodobné, že právě v Praze (která jeho cesty po Evropě uzavírá) Basanavičius nabývá naprostého přesvědčení o příbuznosti Thráků s Litevci.

Zde se nebudeme věnovat vědecké opodstatněnosti či neopodstatněnosti Basanavičiosových hypotéz⁸. Důležitější je emotivní patriotická nálada jeho uvažování a neoblomná víra ve slavnou minulost litevského národa. Musíme si uvědomit, že toto přesvědčení bylo pro Basanavičiuse a ostatní národní romantiky důležitější než otázka vědecké důvěryhodnosti jejich tvrzení: pro vznik a ukotvení novodobé národní identity nikdy nestačí jen objektivní, kritická, racionální argumentace, je zde nutná intenzivní emoce, citový vztah ke své zemi. Právě tento požadavek byl v Basanavičiosově historizující publicistice

⁸ Odbornou analýzu Basanavičiosových historických a etymologických teorií viz J. Juozas, „Jono Basanavičiaus kultūrinis palikimas“, in: Jonas Basanavičius, *Rinktiniai raštai*, k tisku připravila D. Krištopaitė, Vilnius 1970, s. I-XXIV. Zde se dočteme, že s velmi ostrou kritikou Basanavičiosových pan-litevských úvah přišel především lingvista Kazimieras Būga. Thrácko-litevské spekulace se nedočkaly většího pochopení ani u jiných litevských intelektuálů (Vaižgantas, Jakštas aj.). Seriózně se však můžeme zabývat otázkou jazykových vztahů thráctiny a litevštiny v kontextu indoevropské jazykovědy.

splněn až nad míru. A právě proto se Basanavičius nikdy nestal vyhnancem v duševním smyslu tohoto slova, i když v právním smyslu jím byl. Jelikož nemohl působit v rodné zemi, geograficky ji rozšířil až k místům, kde žil, a tím ze svých toulek ve vyhnanství učinil fascinující cestu ke kořenům litevskosti.

Národní patriarcha a milující muž

Známost s Gabrielou Eleonorou Mohl (kterou něžně nazýval Ellou) byla jednou z nejdůležitějších událostí v životě Basanavičiuse, avšak v jeho biografiích o ní najdeme jen několik málo vět⁹. V dějinách Litvy Basanavičius jako „národní patriarcha“ naprosto zastínil a vytlačil Basanavičiuse jako milujícího a milovaného muže a manžela. V diskurzu litevské národní ideologie se postupně ukotvil jediný obraz jeho života, jenž je chápán jako neustálé obětování se pro rodnou zem. Návrat k subjektivnějšímu a „živějšímu“ obrazu Basanavičiuseva charakteru musí nutně vést přes odmítnutí této ideologické deformace. Vhled do okolností založení rodiny poskytuje proto neopakovatelnou možnost pro hlubší pochopení Basanavičiusevy osobnosti, která nepochybně byla osobností bohatou, zajímavou a měla jak kladné, tak i záporné stránky.

Jediným zdrojem, který doposud poskytoval informace o rodinném životě Basanavičiuse, byla jeho *Autobiografie* (s. 89-129)¹⁰. Avšak tuto etapu jeho života osvětlují i jiné zdroje, zachované v Státním institutu litevské literatury a folkloru ve Vilniusu: jedná se o deník Gabriely Eleonory Mohl, její dopisy Basanavičiusevi a také dopisy Marie Mohl-Proske (starší Gabrieliny sestry) Gabriele do Bulharska¹¹. Všechny tyto zdroje Basanavičius používal při přípravě své *Autobiografie*, ve které zveřejnil mnoho citátů z deníku své manželky a několik fragmentů ze zmíněné korespondence. Institut litevské literatury a folkloru zveřejnil všechny tyto rukopisy ve speciálním knižním vydání¹².

Všechny zmíněné rukopisy přímo souvisejí s pobytem Basanavičiuse v Praze a se založením rodiny. Ellin deník popisuje události od 1. 1. 1884 do 11. 4. 1884, což byla doba

⁹ Např. A.E. Senn, *Jonas Basanavičius. The Patriarch of the Lithuanian Renaissance*. Newtonville 1980, s. 14-15.; R.Mackevičius, *Daktaras Jonas Basanavičius*. Vilnius 1930, s. 39-40.; A. Visockas, *Jonas Basanavičius*. Kaunas 1991, s. 48, 57. Za jedinou výjimku v tomto směru můžeme pokládat biografickou monografii o Basanavičiusevi, kterou vydal Adolfas Nezabitauskis. V této knize se manželce Basanavičiuse věnuje poměrně hodně prostoru. Avšak Nezabitauskis pouze otrocky převypráví Basanavičiusevu autobiografii, aniž by ji rozšířil o další zdroje či dokumenty, proto také tato publikace nepřináší žádná nová svědectví o Eleonore Mohl, viz A. Nezabitauskis, *Jonas Basanavičius*. Vilnius 1990, s. 152-197.

¹⁰ Podrobnější analýzu tohoto fragmentu autobiografie viz V. Šeferis, „Tautinė tapatybė lietuvių biografijose (Jonas Basanavičius, Jonas Šliūpas, Vincas Kudirkas)“, *Literatura* 48 (5, 2006), p. 45-76.

¹¹ Dokumenty jsou uchovávány v Oddělení rukopisů Státního institutu litevské literatury a folkloru. Deník Gabriely Eleonory Mohl: F2-212; dopisy Gabriely Eleonory Mohl: F2-1778; dopisy Marie Mohl: F2-1783.

¹² V. Šeferis, ed., *Mano tėvynė – prie jo širdies. Gabrielos Eleonoros Mol dienoraštis ir laiškai*. Vilnius 2009.

intenzivního prožívání lásky mezi ní a Basanavičiusem: od prosince 1883 se pár pravidelně setkával na procházkách, a 11. 4. 1884 Ella odcestovala za Basanavičiusem do Vídně, kde uzavřeli sňatek¹³. Do stejného období spadají také Elliny dopisy, kterých se zachovalo celkem deset. Početnější skupina dopisů od její sestry Marie Mohl-Proske reflektuje jak období těsně po navázání známosti Elly s Basanavičiusem až do Elliny smrti v roce 1889. Většina těchto dopisů je adresována Elle, avšak ke konci jejího života Marie Mohl-Proske několikrát psala také přímo Basanavičiusevi s prosbou o zprávy o její sestře a jejím zdraví. Tyto dopisy jsou důležité především proto, že osvětlují názory Elliny rodiny na její vztah s Basanavičiusem.

Kdybychom chtěli na základě zmíněných dokumentů stručně charakterizovat vztah mezi Basanavičiusem a Ellou, měli bychom jej popsat jako romantický a ... rozporuplný. Romantická, čistá a vznešená byla láska, která je spojila v Praze. Romantické jsou stránky Ellina deníku a dopisů, jejichž literární sugestivitu by jim častokrát mohl závidět leckterý autor milostného románu. Nakonec hezké a jemné city panovaly také mezi manžely Basanavičiusovými v Bulharsku.

V tomto vztahu se však objevují momenty, jež nejsme schopni interpretovat jen pozitivně. Ella, která byla vychována v katolické rodině a byla hluboce věřící, se musela smířit s tím, že Basanavičius se otevřeně hlásil k agnosticismu a neuznával žádné křesťanské tradice. Proto také kategoricky nesouhlasil s církevním sňatkem. Tento svůj postoj jí zřejmě sdělil hned na začátku jejich vztahu, neboť Ella v jednom z prvních zápisů do deníku poznamenala:

Řekl mi, že není schopen milovat, ale že přesto se mu Ella líbí a že nepodstoupí jisté ceremonie. Ello, Ello! Tvůj miláček má ve své geniální hlavě pěknou porci umíněnosti.

Er sagte mir, dass er nicht lieben könne und doch die Ella sehr gerne habe und dass er sich gewissen Zeremonien nicht unterwerfen werde. Ella, Ella! Dein Liebling hat in seinem genialen Kopf auch eine Portion Eigensinn.¹⁴

Udivuje také to, že na začátku vážné známosti s Ellou ani při plánování svatby Basanavičius nikdy neoslovil její rodinu: v žádném z dostupných pramenů není zmínka o tom, že se někdy rodině osobně představil. Není proto divu, že se Ellin vztah se brzy stal předmětem ošklivých pomluv, na které si mladá žena často stěžovala v deníku.

Sám způsob uzavření sňatku také svědčí o tom, že se Ella kvůli svému milovanému muži musela vzdát spousty věcí, které pro dámu s jejím vychováním a postavením musely být

¹³ Sám Basanavičius do Vídně odjel již 1. 2. 1884.

¹⁴ Šeferis, *Mano tėvynė – prie jo širdies*, s. 72.

velmi důležité. 11. 4. 1884 Ella téměř bez žádných příprav, jen se 60 půjčenými zlatými v kapse, narychlo opouští Prahu a odjíždí za Basanavičiusem do Vídně. Její setra Marie ve svém dopise otevřeně píše, že tento uspěchaný odjezd byl pro rodinu naprostým překvapením (ne-li šokem), pro který neměli pochopení: „Všechno se odehrálo tak uspěchaně, jako v románu, že se není čemu divit, pokud lidé jednoho doprovázejí udiveným zrakem!“ (Es vollzog sich eben Alles so rasch, so gegen allen herrschenden Usus, so romanhaft dass man sich nicht wundern darf wenn die Leute einen erstaunt anblicken!¹⁵)

15. dubna 1884 Basanavičius a Ella ve Vídni vyřídili formality jejich civilního sňatku a již další den odjeli do městečka Elena v Bulharsku, kde Basanavičius nastoupil do práce jako primář okresní nemocnice. Nebyla tedy nejen tradiční svatba, ale také žádné líbánky. Novomanželé sice plánovali svatební cestu do Konstantinopole, k tomu však nikdy nedošlo: jednak kvůli pracovní vytíženosti Basanavičiuse, jednak kvůli zdravotním potížím obou manželů¹⁶.

Při takto podaném popisu rodinného života Basanavičiusových se samozřejmě uměle zvýrazňují kontroverzní aspekty jejich vztahu. Je proto důležité upozornit na to, že většinu zde zmíněných okolností můžeme alespoň částečně vysvětlit či zmírnit jejich negativní vyznění: Basanavičius sice autoritativně trval na civilním sňatku, ctil však náboženské smýšlení své manželky (usuzujeme na to z toho, že její pohřeb zařídil podle křesťanských církevních tradic); je pravda, že pro sňatek s Ellou nepožádal o svolení rodiny, avšak její oba rodiče v té době již nežili a starší sestry neměly právo ovlivňovat rozhodnutí plnoleté mladé dámy; novomanželé nikdy neměli líbánky, ale cestu do Konstantinopole jim překazila série nemocí, nikoli Basanavičiusovy rozmary.

Pokud budeme nad rodinným životem Basanavičiuse, nesmíme nikdy zapomínat na základní fakt: s manželkou jej pojil velmi hluboký a silný vztah, o čemž svědčí téměř každá stránka zde zmíněných pramenů. Nepříjemná nedorozumění, která vznikala v jejich rodinném okolí, nemohou změnit nic na tom, že Basanavičiusovi spolu byli šťastní. Zdravotní potíže, které tento manželský pár provázely po celou dobu v Bulharsku, naprosto jasně dokázaly, že každý z manželů byl schopen se kvůli druhému obětovat a pečovat o něj. Pouze předčasná smrt Gabriely Elonory Mohl přerušila jejich nesporně láskyplný rodinný život. Proto, chceme-li lépe pochopit emotivní a psychologickou povahu rodinného života Basanavičiusových, nesmíme dělat uspěchané interpretační závěry. V žádném životě není nic černobílé, a

¹⁵ Dopis Marie Mohl pro Ellu ze dne 15. 9. 1884, in: Šeferis, *Mano tėvynė – prie jo širdies*, s. 194.

¹⁶ Viz Mariiny dopisy pro Ellu ze dne 15. 9. 1884 a 30. 1. 1885, in: Šeferis, *Mano tėvynė – prie jo širdies*, s. 192-193, 204-205.

výjimkou nebyl ani život této dvojice. Nicméně i přes veškerou opatrnost musíme uznat, že zachované prameny nenechávají pochybnosti o tom, kdo se v tomto vztahu obětoval více a kdo spíš kladl tvrdé požadavky. Je naprosto symbolické, že Basanavičius jedinkrát ve svém životě pláče, když píše o Litvě, zatímco Ella ve svém deníku tiše poznamenává: „Meine Heimath ist ja an seinem Herzen.“ (Moje rodná zem je přece tam, kde je jeho srdce.¹⁷) Život Gabriely Eleonory Mohl je jedním z nejkrásnějších příkladů čisté, obětavé lásky v dějinách litevské kultury.

¹⁷ Zápis v deníku Elly ze dne 24. 1. 1884, in: Šeferis, *Mano tėvynė – prie jo širdies*, s. 84-85.